

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.962.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2022.4>

О. В. Білостоцький

orcid.org/0000-0003-0692-3247аспірант кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОЗНАКИ (ХАРАКТЕРНІ РИСИ) ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІ

Постановка проблеми. Дискреційні повноваження судді – важлива складова відправлення правосуддя. Загальновідомо, що судді проходять багаторівневий відбір і стикаються у своїй діяльності з великим масивом нормативно-правових актів, які, на жаль, відрізняються наявністю численних прогалин та колізій. І на плечі суддівського корпусу лягає тяжкий тягар взяття на себе відповідальності у вигляді тлумачення тих чи інших норм, що регулюють певні сфери праввідносин.

Фактично перше формулювання дискреції (дискреційних повноважень) на нормативному рівні в Україні зустрічається в наказі Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5, де дається узагальнене визначення дискреційних повноважень, що стосується діяльності будь-яких державних органів: «... це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта» [1].

Стан дослідження. Останнім часом тематика дискреційності стає актуальнішою та активно обговорюється в різних аспектах: як теоретичному, так і практико-прикладному.

Незважаючи на те, що в Україні було здійснено декілька спроб наукового дослідження судової дискреції (А.Запорожченко, В.Коцкуліч, П.Куфтирев, С.Хопта та деякі інші), однак єдиного підходу ані на науковому рівні, ані в практико-прикладній площині досі не вироблено. Особливо це стосується ознак (характерних рис), що відмежовують дискреційні повноваження від інших повноважень суду.

Тому метою даної статті є виявлення ознак (характерних рис) дискреційних повноважень судді.

Виклад основних положень. Аналізуючи відмінності дискреційних повноважень від інших повноважень судді, можна виявити певні ознаки (характерні риси), які властиві, на нашу думку, виключно дискреційним повноваженням.

Наприклад, варіативність є важливою ознакою, що відрізняє дискреційні повноваження від інших повноважень суддів. Дійсно, за загальним правилом суддя діє суворо в межах, встановлених законом. До цього його спонукає ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [2].

Наприклад, при отриманні позову у судді, як здається, є варіанти поведінки: прийняти позов та відкрити позовне провадження, залишити без руху позовну заяву або відмовити у її прийнятті. Однак кожне з цих повноважень жорстко прив'язане до певних обставин (підстав, за наявності яких суддя має винести відповідне рішення). Наприклад, якщо серед додатків відсутній належний доказ сплати судового збору або немає підтвердження того, що суб'єкт звільнений від сплати судового збору, то суддя може «обрати» лише один варіант рішення – винести ухвалу про залишення позовної заяви без руху та надати позивачу строк для усунення даного недоліку, тобто строк на проведення оплати\доплати судового збору або надання належним чином засвідчених документів, що підтверджують звільнення такої особи від сплати збору.

В такому випадку не спостерігається здійснення суддею дискреційного повноваження, оскільки фактично в цій ситуації суддя може вчинити тільки одну-єдину дозволену процесуальним законом дію.

Для реалізації дискреційних повноважень необхідно, щоб закон надавав можливість альтернативного прийняття декількох рішень, причому всі вони можуть бути рівною мірою прийняті в такій ситуації та будуть законними.

Наприклад, в матеріальному праві прикладом дискреційного повноваження може бути обрання

конкретного розміру санкції для скоєне правопорушення. Так, у ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці» за «порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплату їх не в повному обсязі, терміну надання посадовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та фізичними особами – підприємцями працівникам, у тому числі колишнім, на їхню вимогу документів стосовно їх трудової діяльності на даному підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи – підприємця» [3] суб'єкт може бути притягнутий до штрафу в розмірі від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

При скоєнні правопорушення, передбаченого даною статтею, суддя може обрати суму штрафу в розмірі, наприклад, 30, 55, 70, 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та іншого розміру у встановлених вище межах. І всі ці рішення з точки зору закону будуть обґрунтованими. При цьому за загальним правилом при скоєнні такого правопорушення вперше суддя обере найменший розмір штрафу. Проте у випадку, якщо суддя обере інший розмір штрафу в межах, встановлених вказаною статтею, це теж не можна вважати порушенням.

Таким чином, варіативність (поліваріативність) є ознакою, властивою саме дискреційним повноваженням судді.

Оптимальність – це також ознака, властива дискреційним повноваженням. З одного боку, можна відзначити, що всі судові акти мають бути оптимальними. Однак вказана вимога, на нашу думку, є слушною для законодавця. Дійсно, при законодавчому встановленні певних правил поведінки необхідно виходити з оптимальності, співрозмірності положень закону, в тому числі санкцій, сутності та суспільної безпеки правопорушення.

Коли правило поведінки чітко встановлено, то суддя фактично не відповідає за оптимальність процедури та прийняття судових рішень. Наприклад, якщо суддя обрав певну форму провадження, то строки, стадії та особливості провадження більшою мірою унормовані. І навіть у випадку, коли суддя в процесі розгляду справи розуміє, що не зовсім коректно обрав форму, то процедури та результат розгляду справи можуть бути неоптимальними, однак не може вже вплинути на це. Зокрема, законодавець встановив можливість «ускладнення» форми провадження: у випадку, якщо суддя в ході розгляду справи виявить, що, наприклад, спрощене або наказне провадження, яке обрав суддя, не відповідає характеристикам справи, то він може згідно з процесуальним законом перейти на розгляд справи

у загальному провадженні. Але у випадку, коли суддя обрав загальну форму провадження, він вже не може «спростити» цю форму навіть у випадку, коли в ході розгляду справи зникнуть обставини, які стали підставою для обрання загального позовного провадження (наприклад, третя особа з самостійними вимогами щодо предмету спору відзиває свій позов).

Однак у тих випадках, коли законодавець віддав «на відкуп» судді варіант рішення, то обраний суддею варіант має бути оптимальним, виходячи з особливостей розгляду справи.

Екологічність – це новий феномен правової науки та важлива особливість дискреційних повноважень. Ситуації, в яких використовуються дискреційні повноваження, є виключними, специфічними. Сукупність обставин, з урахуванням яких суд має прийняти певне рішення, може суттєво відрізнятись і не мати аналогів серед справ, які розглядалися або розглядаються судами України. Однак можливі і випадки, коли сукупність фактів, обставин, на яких ґрунтується те чи інше судове рішення, має ознаки типовості. В такому випадку можлива поява нових правових позицій Верховного Суду або рішення Конституційного Суду України. Однак, як було вказано вище, такі позиції, роз'яснення, рішення мають з'являтися не по кожній справі, оскільки сутність дискреційних повноважень саме в тому, що при прийнятті рішення мають враховуватися особливості справи, які не мають ознак повторюваності. І в такому випадку ініціювання законодавчих змін або винесення рішення Конституційного Суду України по одиничному випадку втрачає сенс. І суддя в кожному конкретному випадку має оцінити необхідність ініціювання законодавчих змін або звернення до відповідних органів за правовими позиціями, роз'ясненнями та тлумаченнями, щоб не перевантажувати систему та не намагатися закріплювати нормативними актами всі можливі ситуації та моделі поведінки, оскільки це неможливо.

Масиву законодавства України, на жаль, на сьогодні властива ознака зарегульованості. Визнаючи, що певні аспекти мають бути законодавчо встановлені та детально врегульовані, слід визнати, що в деяких випадках особи, які виносять рішення по справах, хочуть мати однозначний алгоритм не тільки щодо процедури винесення рішення, але й щодо його результату. Однак передбачити всі особливості правовідносин неможливо. Законодавець не може підмінити собою суддів та державних службовців, які мають на своїх місцях приймати судові та управлінські рішення, виходячи з особливостей ситуації. Саме в цьому робота цих осіб, їх призначення.

Тому в кожному конкретному випадку суддя має вести себе «екологічно» та приймати на себе

відповідальність в прийнятті рішення в межах дискреційних повноважень. І лише у виключних випадках, «екологічно» оцінивши необхідність отримання додаткових рішень чи роз'яснень інших органів, звертатися для отримання таких рішень та роз'яснень, і лише «екологічно» оцінивши повторюваність правопорушення, ініціювати законодавчі зміни в цій чи іншій сфері.

З вищевказаної ознаки витікає наступна – індивідуальності (індивідуалізації). Дискреційні повноваження завжди є відображенням індивідуальної сукупності обставин, які привели суддю до прийняття конкретного рішення. Повноваження, які не є дискреційними, не мають такої ознаки, оскільки вже є формалізованими, унормованими та знеособленими на законодавчому рівні. Вони, як матриця, мають бути реалізовані у випадку співпадіння з характеристиками, встановленими законом. Щодо дискреційних повноважень законодавець не визначився з конкретною лінією поведінки, тому надає судді перелік варіантів або навіть повну автономію при прийнятті рішення, оскільки всі конкретні обставини справи не можуть бути враховані на законодавчому рівні.

Таким чином, ознака індивідуальності (індивідуалізації) властива тільки дискреційним повноваженням і є необхідною складовою реалізації дискреційного повноваження.

Судова активність – також складова дискреційних повноважень. Повноваження, щодо яких законодавець однозначно визначився в нормі права, встановивши єдину можливу поведінку судді, на нашу думку, можуть бути реалізовані в «автоматичному» режимі, можливо, навіть не суддею, а помічником судді, секретарем судового засідання та іншим представником апарату суду, а можливо, навіть комп'ютерною програмою. Так, свого часу було впроваджено автоматизований розподіл справ, чим раніше займався голова суду. Останній враховував спеціалізацію, досвід та завантаженість суддів, розподіляючи між ними справи. Проте такі рішення часто не були позбавлені суб'єктивності, тому передача цього повноваження до автоматизованої системи розподілу справ зняла перекручення на місцях та напруженість в колективі. Це стало можливим, оскільки такі рішення не потребують судової активності: вони, по-перше, не пов'язані безпосередньо з відправленням правосуддя, тому голова суду був розвантажений в цьому блоці роботи, що вивільнило можливості для виконання інших функцій, які потребують втручання та активності голови суду. З іншого боку, прийняття рішення щодо розподілу справи фактично вимагає автоматичного врахування декількох факторів, що може бути зроблено без судової активності.

При вирішенні справи часто виникають питання, чітко не врегульовані на законодав-

чому рівні. Крім того, в ході провадження суд має справу з численною кількістю документів, доказів, позицій сторін, які необхідно оцінювати в сукупності. Наприклад, за всіма чинними процесуальними кодексами ніякі докази не мають задалегідь встановленої сили, всі вони мають оцінюватися суддею за його внутрішнім переконанням. Не можна сказати, що якщо у справі з'явилася експертиза, то вона «перевищує» всі інші докази у справі. Лише суддя, проявляючи судову активність, може оцінити важливість і суттєвість для справи того чи іншого доказу, а у разі, якщо експертиза суперечить всім або більшості інших доказів у справі – призначити повторну, додаткову або комплексну експертизу. І таке рішення не може бути унормоване на законодавчому рівні. Воно повністю залежить від сукупності доказів у справі і не може бути формалізоване або автоматизоване. В такому випадку лише судова активність допоможе прийняти вірне рішення.

Як вірно зазначає В.В.Коцкулич: «дискреційна поведінка – це прояв якісних характеристик правосвідомості судді під час здійснення дискреційних повноважень» [4, с. 18]. Тому без належного рівня знань, професійної активності та постійного самовдосконалення судді якісна реалізація дискреційних повноважень неможлива.

Висновки. Підсумовуючи вищевказане, доречно дійти висновку, що дискреційні повноваження мають певні специфічні ознаки, не властиві іншим повноваженням суду. На нашу думку, такими ознаками є: варіативність (поліваріативність), оптимальність, екологічність, індивідуальність (індивідуалізація) та судова активність.

Одночасно слід визнати, що цей напрям дослідження ще знаходиться в процесі розвитку, тому подальші розробки можуть виявити й інші ознаки дискреційних повноважень. Оскільки цей напрям діяльності судді може виявляти певний рівень свавілля та суб'єктивізму, то необхідні подальші глибокі теоретико-прикладні дослідження порученого питання.

Література

1. Методологія проведення антикорупційної експертизи: Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS29196.html.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Коцкулич В.В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти: Дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спеціальність 12.00.10. Київ, 2018. 233 с.

Анотація

Білостоцький О. В. Ознаки (характерні риси) дискреційних повноважень судді. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню важливої складової дискреційних повноважень судді – їх ознак (характерних рис). Дискреційні повноваження реалізуються суддею у випадках, коли законодавець не встановив чітко правило поведінки судді при настанні певних обставин, а надає певну свободу при прийнятті ним рішень як в ході розгляду справи, так і при прийнятті підсумкового судового акта. Наголошується, що дискреційні повноваження мають певні специфічні ознаки, не властиві іншим повноваженням суду. Запропоновано вважати такими ознаками (характерними рисами): варіативність (поліваріативність), оптимальність, екологічність, індивідуальність (індивідуалізацію) та судову активність.

Всі вказані ознаки (характерні риси) дискреційних повноважень відбивають їх відмінності порівняно з іншими видами повноважень судді.

Наприклад, варіативність (поліваріативність) означає, що закон надав можливість прийняття декількох законних рішень, причому всі вони можуть бути рівною мірою прийнятні в такій ситуації. Також є певні питання, які взагалі віддаються на розсуд судді. Вони теж відбивають ознаку поліваріативності.

Оптимальність означає, що при реалізації дискреційних повноважень суддя фактично відповідає за оптимальність процедури та прийняття судових рішень. Він, обираючи певний варіант поведінки серед дозволених, має обирати його з урахуванням оптимальності подальшого розгляду та вирішення справи.

Екологічність покладає на суддю необхідність визначити доцільність отримання тлумачень чи правових позицій з виникаючих питань та брати на себе максимальну відповідальність там, де законодавець дозволив судді діяти на власний розсуд.

Індивідуальність (індивідуалізація) вимагає в кожному конкретному випадку враховувати особливості справи. Судова активність означає, що такі повноваження можуть бути реалізовані лише суддею шляхом активної поведінки. Одночасно визнано, що подальші розробки можуть виявити й інші ознаки дискреційних повноважень.

Ключові слова: дискреція, судочинство, провадження у справі, судова реформа, суд, суддя, повноваження судді.

Summary

Bilostotskyi O. V. The features (characteristics) of the judge's discretionary powers. – Article.

The article is devoted to highlighting an important component of the judge's discretionary powers – their features (characteristics). Discretionary powers are exercised by the judge in cases where the legislator has not clearly established the rule of conduct of the judge in the certain circumstances, but provides a certain freedom in decision-making both during the consideration of the case and in the the final judicial act writing.

It is emphasized that discretionary powers have certain specific features that are not common of other powers of the court. It is proposed to consider the following features (characteristics): variability (polyvariability), optimality, environmental friendliness, individuality (individualization) and judicial activity.

All the specified features (characteristics) of discretionary powers reflect their differences compared to other types of powers.

So, variability (polyvariability) means that the law provides the possibility to make several legal decisions, and all of them can be equally acceptable in such a situation. There are also certain issues that are generally left to the discretion of the judge. They also reflect the feature of polyvariability.

Optimality means that the judge is actually responsible for the optimality of the procedure and the judicial decision itself exercising discretionary powers. Thus, choosing a certain variant of behavior among the permitted ones, judge should make choice taking into account the optimality of further consideration and resolution of the case.

Environmentalism imposes on the judge the need to determine the expediency of obtaining interpretations or legal positions on emerging issues and to assume maximum responsibility where the legislator has allowed the judge to act at his/her own discretion.

Individuality (individualization) requires taking into account the specifics of the case in each specific situation. Judicial activism means that such powers can only be exercised by a judge through active behavior. At the same time, it is recognized that further developments may reveal other signs of discretionary powers.

Key words: discretion, judiciary, proceedings, judicial reform, court, judge, powers of judge.